

İKTİDARLA MÜNASEBETİ BAKIMINDAN HÜRRIYET PROBLEMİ

Giriş :

Prof. Dr. Bahri SAVCI

Batılı anlayış, insan hak ve hürriyetlerine pek önem verir. Batılı siyasî teori, insanı bir değerler mihrakı olarak telâkki eder. Batılı siyasî mekanizma da, bir değerler mihrakı olan insan hürriyeti üzerine kurulmuş bir mekanizma olarak sunulur. Batılı siyasî mekanizma, kurulmuş ve işleme bakımından farklılıklar gösterse de, hattâ, siyasî vetire açısından, bir noktada, gelip, Marksçı teorinin siyasî iktidar vetiresi ile birleşse de, hürriyet problemine atfettiği anlam bakımından kendi içinde bir ayniyet gösterir ve bu ayniyeti ile de, Marksçı siyasî iktidar telâkkisinden ayrılır. Binaenaleyh, Batıda siyasî teoriyi, bir bakıma, bir hürriyet problemi olarak görmek gerekir.

O halde, Batılı siyasî teoriyi ve onun devlet yapısına in'ikâsını anlamak için, hürriyet problemi ile iktidar münasebetini pek açık olarak tayin etmek gerekir.

Gerçekten, Batıda hürriyet problemi ile iktidar arasındaki münasebetler, türlü çağlarda türlü gelişme seyirleri göstermiştir. Ve bu münasebetin aldığı mahiyet, gösterdiği tabiattır ki, siyasî rejimi tayin etmiş, siyasî mekanizmayı geliştirmiş ve işletmiştir.

Daha baştan, bir özet olarak şunu belirtebiliriz ki: siyaset teorisinin başlıca konusu, hayatî mihrakı, «İktidar vakıası» nın, «Hürriyet vakıası» ile münasebetini tayinden ibarettir. «İktidar» hangi vetire içinde şekillenirse şekillensin, bir mes'ele, daima, değişmez olarak kendini ortaya koymaktadır: hürriyet karşısında, iktidarı kullanma şartları nelerden ibarettir? Bir başka deyimle, ortada, daima şu mesele mevcut olmuştur: Hürriyet karşısında, iktidarı kullanma şartları, siyasî rejimi tayin ve tesbit eden bir âmil olmuştur. Nitekim, «İktidar Vakıası» ile «Hürriyet Vakıası»

arasındaki münasebet tarzına göre Batı'da ve Türk siyasî hayatını içine alan bölgesiyle Doğu'da, birbirinden ayrı üç siyasî safha olmuştur. Bir başka deyimle, üç ayrı siyasî safha halinde gözükme üzere, Batı'da ve Doğu'da bir iktidar - hürriyet münasebeti olmuştur: Pasif münasebet, sınırlayıcı münasebet, aktif münasebet... Birer cümle ile bu terimlerden kasdettiğimizi özetlemek gerekirse diyebiliriz ki :

i — Tarihin bir devresinde veya bazı devrelerinde, hürriyet olayı, iktidar olayı karşısında müessir değildir, mevcut değildir, «Hürriyet» in, «İktidar» a olan münasebeti; «İktidar» ı şartlandırıcı, iktidarı tayin ve tesbit edici değildir, tersine iktidar karşısında pasif kalıcıdır. Bu sebeple, bu münasebete, pasif münasebet diyoruz ve fakat bu pasif münasebet tarzı, neticede iktidarı, gene de şartlandırmıştır: Şu anlamda ki, bu pasif münasebet tarzı, iktidarın «mutlak iktidar tarzı» olarak şekillenmesine, şartlanmasına bir ortam olmuştur.

Bu tarzda, antik dünyada ve Ortaçağı kapayan büyük monarşiler devresinde, yâni, Hıristiyanî telâkki ile tabiî hukuk telâkkisi birleşinceye kadar Batı Dünyasında ve Batı'nın laik ve indivi-düalist fikirlerinin sirayetine kadar da teokratik osmanlı siyasî hayatında tesadüf ederiz.

ii — Gene tarihin başka devrelerinde, hürriyet vakiasının, iktidar vakiası karşısındaki bu pasif tutumun değiştiğini, hürriyetin, iktidarı, sınırlayıcı bir mahiyet aldığını, hürriyet - iktidar münasebetlerinin de bir sınır münasebeti halini kazandığını görüyoruz.

Bunu,, ortaçağ'da kendini hissettirmeğe başlamış bulunan Katolik doktrininden itibaren, XVI ncı Yüzyılda kendini gösteren Tabiî Hukuk doktrininde ve nihayet de, Amerikan ve Fransız İhtilâllerinin ferdiyetçi doktrinlerinde görmeğe başlıyoruz. Bu üç doktrinden geçen telâkki tarzı ile, artık, hürriyet, iktidar olayı karşısındaki pasif durumunu bırakmış, iktidarı kendi sınırı içine alan tamamıyla dinamik bir kavram ve kurum olamamışsa da, iktidarın icrası şartlarına etki getiren, onu tayin eden bir âmil olmuştur: İktidarı sınırlayan bir vakia olmuştur.

Hürriyet - iktidar münasebetlerinin böyle bir sınır münasebeti halini aldığı devrede, bu münasebetin siyasî mekanizmaya in'ikâs olarak, Batı'da klâsik dmokrasiler meydana gelmiştir. Osmanlı monarşisi de Mutlakiyet gücünü yitirmeğe başlamış ve nihayet şahsî iktidar, keyfî iktidar şekillerinden kaya - kaya, millî egemen-

lik teorisi üzerine oturan bir halk devletine ve onun devrî genel seçimlerle kurulan Cumhuri mekanizmasına varılmıştır.

iii — Gene, hemen - hemen Amerikan ve Fransız İhtilâlleri çağında başlayan bir akım, kanaatımızca, «Toplumsal Adalet» ve «Sosyal Güvenlik» ilkeleri üzerine oturması gereken bir modern demokrasi anlayışı yaratmıştır, bu anlayış içinde de, hürriyet - iktidar münasebetleri, devleti ve onun siyasî mekanizmasını, hürriyeti -burada daha yerinde deyimini ile artık insan haklarını - gerçekleştire bir görev ile yetkili ve görevli kılmıştır. Bir başka deyimle, hürriyet, artık, ne birinci münasebet safhasında olduğu üzere, iktidar vakıası karşısında pasif, yâni gayrimevcut durumdadır; ne de, ancak, varlığı ile iktidarı, bir miktar sınırlayabilen ve fakat, devleti ancak menfi icralar yoluyla çevirebilen bir cevher halindedir. Bu safhada, devlet, hürriyeti gerçekleştirmede, üzerine sonsuz derecede müsbet icralar düşen yaratıcı bir kurumdur ve onu bu geniş olumlu icralar alanına iten de, bizzat hürriyet kavramıdır. Çünkü, bu çağda, artık, insanı ve toplumu inşa, teker - teker bireylerin güçlerinin yetmediği; insanın kudreti ve toplumun geleceğini yaratmada, kollektif faaliyetler safhasının geldiği; en teşkilâtlı ve etki getirici kollektif faaliyetin de devlet tarafından gösterilebileceği anlaşılmıştır. Binaenaleyh, iktidarın, hürriyeti -burada daha yerinde deyimini ile söyliyelim, insan haklarını - gerçekleştirmedeki mevki kavranmıştır; artık, hürriyet olayı karşısında temamiyle dinamik, aktif bir kuvvet olduğu görülmüştür. Artık, hürriyet - iktidar münasebetleri, iktidarın hürriyeti gerçekleştirmedeki bu yeni durumu dolayısıyla, aktif bir münasebet halini almıştır.

Bu devre, Batı Dünyasında Marksist hak ve hürriyet telâkkinin; demokratik yapı içinde sosyal ve ekonomik haklar telâkkinin gelişmesiyle vücut bulmuştur. Türkiye'de de, herşeyin kendisine yöneldiği halk telâkkisi ve onun içinde de kişi muhtariyeti prensibi üzerine dayanan Mustafa Kemâl ATATÜRK Devletinin, iktidara gerçekten sonsuz olumlu icralar yüklemesi ile meydana gelmiştir.

Hürriyet kavramının iktidar kurumu ile kurduğu bu yeni münasebet safhası, iktidarı, insanı ve toplumu «toplumsal adalet», «sosyal güvenlik» ilkeleri içinde yeniden inşa hususunda, hemen her noktada bir faaliyete sevk ettiği içindir ki, bu safhaya, hürriyet - iktidar arasında aktif münasebet hâli diyoruz.

Bu genel girişin açıklanmasına gelince :

I — Hürriyetin Pasif Telâkkisi, Hürriyet - İktidar Münasebetlerinin Pasif Münasebet Safhası :

Tarihin uzun bir eski devresinde, iktidarla fiilî münasebeti bakımından, ortada bir fiilî hürriyet vakıası, bir hürriyet problemi gözükmeyiz. Bu devre, Hıristiyanî telâkkinin, tabii hukuk telâkkinin, insanda bir itibar görüp, onu, bununla bağladığı zamana kadar sürer. Vakıa, antik dünyada, stüisyen felsefe, ortaya bir hürriyet problemi koymuştur. Fakat bu, hürriyet kavramı üzerinde bir felsefî düşünce tarzından ibarettir, fiiliyata inip bir hürriyet meselesi ve uygulaması halinde mevcut olamayan bir nazarî spekülâsyondan ibaret kalmıştır. Çünkü, gene aynı stüisyen felsefe, ortaya, aynı zamanda, mutlak ve âlemşümûl bir devlet egemenliği de koymuştur ve hürriyet kavramı, fiilen de egemenliğini kurmuş bulunan mutlak devlet telâkkisi altında, pasif bir duruma düşmüştür.

Stüisyen felsefenin mutlak ve âlemşümûl devlet egemenliği görüşüne göre devletin egemenliği, bütün beşerî faaliyet alanlarına yayılır ve bu yayılma, bütün talepleri önler, örter. Öyle ki, kişi, devletten, hiç bir talepte bulunamaz. İktidar, kişi ve onun hakları önünde, açık ve seçik bir mutlakiyete sahiptir: hiç bir beşerî varlığın, iktidarı, kendi şahsına ait talepleri ile çevirmesi, sınırlaması mümkün değildir. Hürriyet iktidar vakıası karşısında silinmiş, pasif mevkie itilmiş durumdadır: Devletin sınırsız bir iktidarı vardır. Bu sınırsız iktidar karşısında kişinin hürriyeti söz konusu değildir. Veya, başka bir deyimle, kişinin hürriyetinin söz konusu edilmemesi, iktidarı, dolayısıyla şartlandırmış, onu bir mutlak iktidar tarzı olarak şekillendirmiştir. Bir hukuk vardır; fakat bu, kişinin hürriyeti anlamında değildir; bu hürriyet, stüisyen felsefe içinde gerileyip pasif hâle gelmesinden dolayı «devletin mutlak hukuku» hâline inkılâp etmiştir.

Bu arada, biraz aşağıda tekrarlıyacağımız şekilde, Saint - Thomas'lar ve Katolik Doktrini dolayısıyla, Ortaçağlar'da, hürriyet-iktidar münasebeti, hürriyetin bu pasif telâkkisinden kurtulur gibi olmuştur. Fakat, hemen kurulmuş bulunan «Büyük Monarşiler» Çağı, Mutlakiyetçi iktidar teorisini, «Devletin Mutlak Hukuku» kavramını tekrar canlandırmıştır. Bu devrede, artık, devlet, Monarkın kendisi haline geldiği için, «devletin mutlak hukuku» kavramı, Monarkın menfaatına ve Monarkın, Monarşilerin hukuku halinde tekrar kurulmuştur. Katolik Hukukçuların, insanoğlunu yüksek bir itibar ile dolu sayarak tesis ettikleri kişi hakkı ve hürriyeti doktrini de gölgelenmiştir. Monarkın iktidarı ile olan münase-

beti bakımından hürriyet problemi, gene, pasif alana itilmiştir. İktidar, kral ile ayniyet kazanmıştır. İktidar, cevheri itibariyle sınırsız bir kavram ve kurumdur. Devlet hayatında, yasama, yürütme, yargılama faaliyetleri halinde belirir. Binaenaleyh, devleti teşahhus ettiren kral, her iktidara sahiptir. Yasama - yürütme - yargılama yetkileri, mutlak olarak kendisine aittir. Bu alanları kapsayan iktidarların uygulanmasında, -yâni her iktidariyetin uygulanmasında- Kral, sınırsızdır. Kendisine, din kanalından, din kaynağından gelen bir moral sınır var da, halktan, halkı teşkil eden insanlardan onların hak ve hürriyetlerinden gelen bir sınır yoktur. Hürriyet kavramı, bu büyük monarşilerin mutlak sahipleri -yâni iktidar- karşısında temamiyle pasif bir mevkidedir.

Bu durum, Batı'da, Hıristiyanî telâkkinin, tabiî hukuk telâkisinin mutlak monarşileri sınırlamağa ve buradan, klâsik demokrasiye geçişe kadar sürecektir. Bütün bu devre içinde, hürriyet vakıası, iktidar vakıası karşısında, onu şartlandırma, tâyin ve tesbit etme, bir demokratizasyona sevk etme bakımlarından bir pasif mevkiden yukarı çıkamayacaktır. -Tekrar edelim, biraz aşağıda gösterileceği üzere Ortaçağ Katolik Doktrininin getirdiği bir telâkki hariç-

Tarihin bu uzun ve eski devresi, İslâmiyet altında, Doğuda da, aynı nitelikte devam etmiştir. Hattâ o kadar ki, Batı'da hak telâkisi, pasif mevkiini terk edip Hıristiyanî telâkkiler, tabiî hukuk telâkkileri ile ihtilâllerin ferdiyetçi hak ve hürriyet telâkkilerine varıp, iktidar ile bir sınırlama münasebeti kurduğu, aktif bir mevkie yükseldiği halde, Doğu'nun İslâm bölgesinde, islâmî hukuk doktrinlerinde hürriyet problemi, iktidarı sınırlayan veya onu aktif hâle getiren bir mahiyete yükselememiş, daima, Tanrı'dan insana doğru gelen «kendisi sınırlı» bir kavram ve kurum olmakta devam etmiştir bir başka deyimle batı'da hürriyet insan aklı ile bulunan faal bir prensip ve ancak başkalarının hürriyetleri ile sınırlı bir kavram iken; Doğu'nun İslâm bölgesinde, hürriyet, insana Tanrı lutfü olarak gelen ve daha kaynağında Tanrı tarafından insana sınırlı bir şekilde ve âdeta yasaklar adı altında tanınan mahdut bir imtiyazdır. Yâni, Batı'da, hürriyet - iktidar diyalogu, bir gelişme çizgisi izlediği halde, Doğu'nun islâmî bölgesinde hürriyet ile iktidar arasında, bir beşerî anlamda bir diyalog kurulamamış; bir hürriyet - iktidar münasebeti, beşerî zaruretlere uygun olarak bir gelişme çizgisi izliyememiştir, ve bu sebeple de,

Batı'daki «iktidar karşısında hürriyetin pasif durumu» dediğimiz münasebet devresi, Doğu'nun islamî bölgesinde, uzun sürse de, böyle bir geçici safha olarak kalmamış; hürriyet kavramının ve kurumunun aslî niteliği olarak sabit kalmış, devam etmiştir.

Bu sözler, âdeta, Doğu'nun islamî bölgesinde, bir hürriyet meselesinin, daha baştan mevcut olup olmadığı şüphesini de akla getirebilir. Tarih içinde belirmiş bir felsefî fikir gerçeği olarak beyan edebiliriz ki, islâm'da da bir hürriyet meselesi elbette vazeldir. Her ne kadar Batılı felsefî anlamı ve gelişme niteliği ile birlikte ortaya konmamış ise de, Doğu'nun bu islamî bölgesinde de, bir hürriyet problemi kendini getirmiştir. Şöyle ki :

Gerçekten, hem Kur'anda, hem de, diğer teolojik eserlerde, fıkıh ve tefsir eserlerinde, hürriyetin bir islâm telâkkisini bulmak pekâlâ mümkündür. Kur'an çerçevesi içinde kaldığımız zaman, hürriyetin islâm telâkkisini bulmak pekâlâ mümkündür. Kur'an çerçevesi içinde kaldığımız zaman, hürriyetin islâm telâkkisini, «hurriya» deyimini içinde buluruz. Vakıa, Kur'anda, liberty kavramının yerini tutmak üzere, bu hurriya deyimine rastlanmaz. Fakat, Kur'anda, insanın irade hürriyeti söz konusu edilmektedir. Fukahâ, bu irade hürriyetini ifade için hurriya deyimini kullanmışlardır.

Yalnız, burada, hemen şunu da eklemek zorunu vardır: Kur'anda bir irade hürriyetinden bahsedildiği bir vakıa ise de, insanın bu irade hürriyetinin kesin olarak kabul edildiği şekilde bir hükme varmak da zordur. Kur'anda, insanın, kendi hürriyetlerinden sorumlu olduğunu gösteren pasajların yanında, aksini anlamak mümkün olan pasajlar da vardır. Fakat, ne olursa olsun şu bir gerçektir ki, Kur'an, bir Tanrı iradesinden bir de insan iradesinden bahis açmaktadır. İnsanın bu iradesi olması -sonradan fakihlerin hurriya deyimini içinde ifade ettikleri üzere- onun hürriyeti, irade hürriyeti olduğunu gösterir. Fakat, bu hürriyet, bu irade hürriyeti, -hurriyası,- hemen Tanrı iradesi ile sınırlanmıştır ve binaenaleyh, hürriyet, ilahî iradenin çizdiği sınırlar içinde, gene bir ilahî bağıştan ibarettir.

Hürriyetin, bu sınırlı anlamı, islâmî hukuk doktrinleri içinde hürriyet problemini araştırdığımız zaman, daha büyük bir açıklık ile kendini göstermektedir: bu doktrinlere göre insanda bir irade serbestliği elbette vardır. İnsan sosyal bakımdan ihtiyacını kullanabilir. Çünkü hürdür. Fakat, onun bu hürriyeti pek sınırlıdır. Bu dar sınırları koyan da Kur'an olduğu için, sınırlar pek mutlaktır.

Çünkü, Kur'an, Tanrı kelâmıdır. Tanrı kelâmının aksine olarak da bir irade hürriyeti ile sınırlanmış değildir; bizzat Tanrı kelâmının yasakları ile sınırlanmıştır. İnsan, ihtiyarını, bu yasaklara uymak şartıyla, ancak bu yasaklarla çevrilmiş alanda kullanabilir. İnsanın Tanrı kelâmı ile ifade edilmiş yasaklarla çevrili hürriyet alanı içinde mevcut olan hakları, bir beşerî varlık olma vakiasından gelen ve bu sebeple topluma da, onun devletine de kendini kabul ettiren iddia ve talepler, imkânlar, serbestlikler değildir; Tanrıdan gelen, Tanrı'nın lutfettiği imtiyazlardan ibarettir. Şu anlamda ki: İslâm'da, insan hakları ve hürriyetleri de; herşeyin sahibi olan, her hakkın, her iktdarın kaynağı olan Tanrıdan gelen, Tanrıya ait olan ve bu itibarla yeryüzünde de, gene Tanrı'ya ait olan devlet tarafından bizzat Tanrı'nın gösterdiği, lutfettiği, müsaade ettiği, emrettiği çerçeve ve mahiyet içinde düzenlenen, uygulanan Tanrı imtiyazlarıdır. Bunlar, insanı, diğer insanların kendisine karşı yapacağı yağmadan, tecavüzdən, gasptan korumak niçin, diğer insanları kendisine karşı uygulıyacağı intikamdan kurtarmak için Tanrı'nın bahşettiği imtiyazlardır. İnsanın, Kur'anda gösterilmiş yasaklar alanı içindeki hürriyet alanında sahip olduğu haklar, insanı, bir toplum düzenine sığdırmak, insanı bir toplum düzenine tâbi kılmak için insanın, diğerleri ve devlet karşısında riayet edeceği zabıtalardan ibarettir. Bunların hepsi, Tanrısal kaynaktan gelen, aslında Tanrı'nın lutfettiği imtiyazlardır ki, insanı diğer insanlara karşı korumak için toplum içinde riayet edilmesi gereken tahdit edici zabıtalalar halinde gözükürler.

Bu tahdidî haklar telâkkisine, İslâm'dan önceki şeraitten kalkılarak gelinmiştir. Yâni, böyle bir haklar telâkkisine varışın, kendisine mahsus sosyolojik sebepleri vardır : İslâm'dan önceki Orta Zaman Arap Dünyasındaki büyük çoğunluk bedevîlerden, yâni göçebe aşiretlerden ibaretti. Ancak, pek küçük bir azınlık, vahalarda, Mekke ve Medine gibi şehirlerde yerleşik bir hayat yaşamakta idi, Bedevîler ise, âdeta bir çeşit tabiat halinde, infirad halinde yaşıyorlardı. Bunların dış dünya ile temasları pek azdı. Üstelik içinde yaşadıkları tabiat da, sert ve fakir bir tabiat idi. Bedevî, bu tabiatın güçlükleri ile savaşıyor ve yaşayabiliyordu. Ayrıca, diğer aşiretler ile de savaşmak zorunda idi; çünkü, insanları birbirlerine karşı koruyan şâmil ve müessir devlet otoritesi yoktu. Binaenaleyh, bedevî, bu sert ve fakir tabiat içinde ve devlet otoritesinin bir düzen getiremediği bu hayat alanında, kurtuluş yolunu, infirad hayatında ve diğer insanlardan yağma, gasp, hırsızlık yoluyla sağlayabileceği imkânlarda bulmakta idi. Fakir ve sert tabiat, yaşamanın yolunu

sert ve haşin metodlarda gösteriyordu; yâni, yağmayı, hırsızlığı başkasının hakkına riayetsizliği câri kılan bir hayat tarzında gösteriyordu. Kişi, kendi hayatını, yağmalara, hırsızlıklara, gasplara dayatıyordu. İnsanların dışında bir objektif hak telâkkisi yoktu, kendi haşin gücü ve sert imkânları ile elde edilmiş durumları muhafaza etme telâkkisi vardı. Bu ise, intikamcı bir zihniyeti ve tatbikatı da gerektiriyor ve geliştiriyordu. Bu suretle de, hayat baştan - aşağı, bencil bir savaş halinden ibaret kalıyordu ki, burada, başkalarının hakkına, mülkiyetine, varlığına itibar da kalmamış oluyordu. Mülkiyet ve hak, ancak en kuvvetlinin elinde kalıyordu.

İşte, bu şerit içinde yaşanırken, İslâmiyet gelmiştir. Binaenaleyh, İslâmiyetin; yağmaya, hırsızlığa, gasba, itikama dayanan devlet otoritesini ve düzenini tanımayan bu sert «tabiat hâli» yaşayış tarzına yumuşak, yeni unsurlar getirmesi, gerekmiştir. İslâmiyet, bu yeni unsurları, yeni bir hukuk telâkkisi, yeni bir hak ve hürriyetler listesi halinde getirmiştir.

Gerçekten, islâmiyet, önce, hayat tarzını, hırsızlıktan, intikamdan alıkoyucu, uzaklaştırıcı; hırsızlığı, intikamı, gasbı reddedici; başkasının hakkına, mülkiyetine riayet ettirici bir hukuk telâkkisi getirmiştir. Görülüyor ki, bu, «yasaklayıcı nitelikte bir hukuk telâkkisi» dir. Sonra, İslâmiyet, bugün Anayasalarda ve Haklar Beyannamelerinde gördüğümüz bazı özel kişi haklarına benzer haklar listesi de tanımıştır. Ve nihayet İslâmiyet kişiye, bir toplum içinde yaşamadan gelen bazı âmme hakları da getirmiştir ki bunlar da, mülhem oldukları yasaklayıcı hukuk telâkkisi gibi, hak sahibine bir geniş imkân getirir gibi gözüken mahiyeti altında, aslında, devletten başka herkesi bağlamakta, herkesin faaliyet alanını daraltmaktadır. Bir kelime ile; İslâmda hak ve hürriyet; toplumu ve onun içinde kişiyi; başkalarının hakkına, mülkiyetine, varlığına itibarın mevcut olduğu sulh hayatı içine sokabilmek için Tanrı tarafından konmuş yasaklar halinde mevcut imkânlardan, imtiyazlardan, Tanrı lutuflarından ibaret sayılır, böyle bir telâkki tarzı içinde kabul edilir. Hürriyet telâkkisi ve haklar listesi, devlete karşı bir mahiyet göstermez; bedevî hayatının zararlarından kurtulmak için riayeti gereken ve «tabiat hali» ndeki o bencil hürriyet alanını kayıtlayan hattâ kaldıran yasaklar, sınırlar, daralmalar halinde bir mahiyet gösterir. Gerçekten hürriyet ve haklar, devlete karşı değildir; gene insana karşıdır: tabiat halinde alıştığı yağmayı, gasbı intikamı yapacak insana karşıdır. Keza, bu hürriyet ve haklar, devlete karşı değildir; tersine, bu yasaklarla insanı, diğerlerinin yağmasından, gasbından, intikamından koruyacak dev-

lete bir prestij verebilmek içindir. Nihayet, bu hürriyet ve hakları meydana getiren yasaklar, katiyen devlete karşı değildir; tam tersine, islamî esaslara göre kurulmuş bir toplumda Tanrı'nın isteği halinde kurulmuş bulunan devlete itaat ederek Tanrı'ya kulluk edebilmek içindir. Gerçekten, islamî esaslara göre insan, gene bu esaslara göre kurulmuş devlette gelişmek ve saadete ermek için, Tanrı'nın emirlerine -yâni devletin mutlakiyetine uymaktan başka yapacak birşey yoktur. İnsan, refah ve saadeti, içinde böyle bir mutlakayetin yâni Tanrı tarafından konulmuş yasaklar halinde mevcut bir hak ve hürriyet telâkkisinin hâkim olduğu devlet içinde yaşamakla bulur.

Demekki, İslâm'da da bir hürriyet meselesi vardır. İslâm'da, hürriyet, Tanrı lutfu, Tanrı'dan gelen, Tanrı tarafından verilmiş olan imtiyazlardır. Tanrı yasakları şeklinde belirir. İnsanın tabiat halindeki bencil hürriyetin sınırlanması şeklinde gözüktür, ve bu yönü ile de, iktidar ile, temamiyle pasif bir münasebet kurar: İktidarı tahdit edemez, iktidarı şartlandıramaz, iktidara olumlu icralar, yükler yükliyemez. Bunlar ancak ve ancak, iktidara riayet plânında mevcuttur. İktidara prestij getirmek için iktidar tarafından tanınmıştır. Çünkü Tanrı'nın yasaklarını ifade eden müteal normlardan ibarettir. Binaenaleyh bu normlara iktidar da riayet eder. Fakat iktidarın buna riayetini sağlamak için, ne bir düşünce olarak, ne de bir siyasî mekanizma olarak bir imkân, bir tedbir, söz konusu değildir. Çünkü, İslâm'da tirana mukavemet hakkı konamamıştır. Vakıa Ibn-i Taisniyya, böyle bir hakkı kurmağa teşebbüs etmiştir. Fakat bu hakkı kurarken öyle daraltıcı şartlar da koymuştur ki, bu hak, pratikte anlamını kaybetmiştir.

Fakat, İslâm'da, hürriyet karşısında iktidarı kullananların bunu ne şartlarla kullanacağı meselesi de ortadan kalkmış değildir. Bir başka deyimle, İslâm'da hürriyet problemi, genişleyici mesele olarak konmamıştır, daraltıcı bir mesele olarak konmuştur. Tabiat halinde mevcut olan o, yağmayı, hırsızlığı, gasbı, intikamı ihtiva eden bencil hürriyetin daralması; devlet nüfuzunun artması için, kişisel davranışların iktidar mutlakiyetine tâbi oluşu halinde bir daralmadan ibarettir hürriyet... Bu şerait içinde hürriyet, iktidarla ancak pasif bir münasebet kurabilir. Fakat, buna rağmen, hürriyetin bu daralması, başka kavramlar ve kurumlar yoluyla yumuşatılmıştır ve binaenaleyh, prensibindeki mutlakiyete rağmen iktidarı kullanmanın bazı şeraiti de hasıl olmuştur. «Adalet - Sorumluluk» unsurları, bu daralmayı yumuşatan baş âmil ol-

muştur. Öyle ki, adalet, hürriyet kavramının yerine bile geçmiştir. Sonra, «eşitlik - iyi niyet» kavramları da, bu adalet unsurunu takviye ederek, iktidarı kullanmanın şeraiti içine girmiştir.

Böyle daralıcı anlamı, pasif durumu ile mevcut olan hürriyet problemi, Osmanlılarda devam etmiştir. Vakiâ, Osmanlılarda bir göçebe aşiret bencil tabiat hâli olmamıştır. Ama, hürriyetin islâmî telâkkisi, din yoluyla osmanlılara da gelmiştir.

Özetle; Hıristiyanî: telâkki ile tabiî hukuk telâkkisi yerleşinceye kadar Batı Dünyasında, laik ve individualist Batı fikirleri gelinceye kadar da Doğu'nun islâmî bölgesi olan Osmanlı İmparatorluğunda, iktidarla münasebeti açısından hürriyet problemi bize, pasif bir durum halinde gözükmektedir: Hürriyetin, iktidarı sınırlandıramaması, şartlandıramaması, iktidar karşısında, iktidarın tasarrufları karşısında pasif kalması anlamında olmak üzere... Hattâ, tersine, bu pasif durumun, iktidar mutlakiyetini dâvet ve tahrik ettiği söylenebilir.

II — Sınırlayıcı Hürriyet Telâkkisi; Hürriyet - İktidar Münasebetlerinin İktidarı Sınırlayıcı Bir Mahiyet Aldığı Safha :

Antik dünyada kurulup, büyük monarşiler devrine atlamış bulunan «mutlak ve âlemşümûl Devlet Egemenliği» telâkkisinin yarattığı pasif hürriyet telâkkisinin yarattığı pasif hürriyet telâkkisi, daha büyük monarşiler zamanına gelmeden önce, Ortaçağın bazı yazarları ve katolik doktrini tarafından tâdil edilmiştir. Bu suretle, daha XVI ncı yüzyılın tabiî hukuk telâkkisini, XVIII inci yüzyıl ihtilâllerinin ferdiyetçi doktrinine gelmeden önce, hürriyet kavramı, iktidarla olan münasebetini, pasif bir durumun münasebeti olmaktan çıkarmağa doğru bir akım göstermiştir. Vakiâ, Ortaçağ, bir geniş hürriyet çağı olamamış; hürriyet kavramına, iktidarı sınırlayıcı veya iktidarı olumlu icralarla sevk edici bir mahiyeti, bütün genişliği ile getirememiştir. Fakat Ortaçağ, antik dünyanın fikir mirası olan «mutlak ve âlemşümûl devlet egemenliği», «Devletin mutlak Hukuku» anlayışlarını büyük monarşilerin benimsemesinden önce, bir haklar ve hürriyetler doktrininin izlerini de yaratmıştır. Bu izlerden kalkılabilmektedir ki araya büyük monarşiler devresi girmiş olmasına rağmen, hürriyet, antik dünyada büyük monarşilerde, islâmî dünyada içine girdiği pasif durumdan kurtulmuş; hukuk doktrini: ihtilâllerin ferdiyetçi doktrini yoluyla, iktidarı sınırlayıcı bir mahiyete, oluşmaya doğru gelişmiştir.

a — Ortaçağ Katolik Doktrini İle : Hıristiyanî telâkkilerle meydana gelen bu doktrin, insana değer verme noktasından işe başlamıştır. Doktrin, her insanda, yüksek bir itibar ile dolu bir kişi görmektedir. Çünkü insan, Tanrı'nın suretidir, Tanrı'nın sureti ile dolu olarak yaratılmıştır. O halde, insanın, bu itibarî gereği, bazı hakları vardır. İnsan, bu haklarını, hükümdara karşı da ileri sürebilir. Bu görüş, Saint - Thomas da ifadesini bulmuştur. Ona göre, halkı teşkil eden insanların, kendisini âmme otoritelerine zorlayan fitrî, esaslı hakları vardır.

İşte, bu düşünce ânından itibaren, antik dünyada stoisyener'ler tarafından vazedilmiş olan hürriyet problemini gölgeleyen - gene antik çağ mahsûlü- «mutlak ve âlemşümûl bir egemenliğe sahip devlet» in sınırsız iktidarı kavramı da ortadan kalkmış olur; Onun yerine, Tanrısal bir itibar ile dolu olup, bu niteliğinden dolayı devlete karşı da ileri sürülebilecek fitrî haklarla hızla, bu haklar tarafından sınırlanmış devlet iktidarı kavramı gelir. Bu ise, sınırlayıcı bir hürriyet telâkkisi teşkil eder; hürriyet - iktidar münasebetlerinin iktidarı sınırlayıcı bir mahiyet aldığını ifade eder.

b — Tabîî Hukuk Telâkkisi İle : Ortaçağ, hürriyeti, iktidarı sınırlayıcı bir cevher halinde telâkki etmesine rağmen, pratikte, bu telâkkiye uygun bir uygulamaya yükselememiş, bir hürriyetler tatbikatı çağı olamamıştır. Ayrıca, hemen bu devrede, -yukarıda ifade edildiği üzere- monarşiler de, derebeyliklerin tasfiyesi sonucu büyük, merkezî mutlak monarşiler haline gelmiştir. Ve yasama-yürütme-yargılama iktidarı, bu merkezî monarkların elinde, büyük bir mutlakiyet halinde toplanmıştır: Kral her iktidara sahiptir ve her iktidarının icrasında, kral, dinden gelen moral sınırın ötesinde, sınırsızdır, fikri altında «devletin mutlak hukuku» kavramı yerleşmiştir, hürriyetin, iktidarı sınırlama akımı, kendisine bir mecra, bir kanal bulamamıştır. Hürriyet gene de, iktidar karşısında pasif ve tâbi bir durumda kalmıştır.

Fakat, XVI ncı yüzyıldan itibaren, hürriyetin bu pasif durumu değişmeğe ve hürriyet - iktidar diyalogu, hürriyet lehine gelişmeğe başlamıştır. Bu çağdan itibaren, tabîî hukuk telâkkisi, hükümdarın iktidarına, dinden gelen moral sınırdan başka, müessir bir sınır daha koymuştur. Bu sınır «Tabîî hukuk sınırı» dır : Tanrı tarafından konmuş gibi telâkki edilen bir tabîî hukuk vardır ki, iktidar, hükümler kuvvet, bunu ihlâl edemez. Tersine, tabîî hukuk, iktidarı, hükümler kuvveti sınırlar. Çünkü bu hukuk, müsbet yasamadan, toplum ve devlet hayatından önceki tabîî ha-

yat safhasındanberi mevcuttur. İnsan, buna, bizatihî bir insan olması dolayısıyla, tabiî şekilde sahiptir. Bunlar, toplum kurulduktan sonra da devam eder. Hattâ iktidarlar, bu hakları teminat altına almak için kurulmuşlardır.

c — Fransız İhtilâlinin Ferdîyetçi Hukuk Doktrini İle : Büyük monarşiler zamanında, hürriyet gene pasif bir kavram idi. İktidar da, dinin moral sınırından başka bir husus ile sınırlanmayan bir mutlak kavram idi. Tabiî hukuk telâkkisi, XVI ncı yüzyıldan itibaren, hürriyeti, bu pasif durumundan çıkarıyor ve onu, iktidarı sınırlayıcı bir mahiyete doğru yükseltiyordu. Fakat, temeline bakılırsa, tabiî hukuk da, «Tanrı tarafından tesis edilmiş» gibi bir telâkkiye dayanılarak gene dinî mahiyet içinde gözükiyordu.

Fakat, önceleri, dinî bir mahiyet içinde tasvir edilen tabiî hukuk, zaman geçtikçe laisize olmuş; rasyonel bir hukuk haline dönmüş, bu suretle, din kaynağı karşısında bağımsızlığını kazanmıştır. Bu hukuk, Amerika ve Fransız İhtilâlleri ile, «tabiî» temelini muhafaza ederek müsbet mevzuat haline girmiştir. Bu mahiyeti içinde, iktidarı sınırlayıcı niteliği, daha da belirgin olmuştur.

Fransız İhtilâli, bu noktada da kalmamış; bu sefer, hak ve hürriyet kavramını, tabiî hukuk temeline, toplumdaki önceki bir hayat safhasına dayanmağa ihtiyaç duymadan, yalnız «kişi» telâkkisi üzerine dayanarak, bir ferdiyetçi hukuk tezi halinde inşa etmiştir ve şöyle demiştir: Toplum içinde, kâinatta, biricik reel his, sorumlu varlık «insan» dır. Toplum içinde en esaslı yeri «insan» işgal eder. Toplumun amacı, hukukun rolü, görevi, amacı, toplumun en esaslı yerini işgal eden ve toplumun kurucu unsuru olan insanı gözetmektir; korumaktır. Bu insanın da bazı ihtiyaç ve emelleri, iddia ve talepleri vardır. İşte, kişihak ve hürriyetleri; bu iddia ve talepler etrafında insanın şuurundan sızarak teesüs eden imkânlar ve serbestliklerdir. Hukuk ve toplumun görevi, bunları tanımak, fiilen gerçekleşmesine imkân vermektir.

İşte, bu noktadan itibaren, hürriyet - iktidar münasebetleri, kesin olarak, hürriyetin, iktidarı sınırlayıcı mahiyeti üzerinde kurulmağa başlamıştır. Hattâ, denebilir ki, hürriyet kavramı, iki istihaleye daha kavuşmağa da başlamıştır: Artık, hürriyet kavramı, temamiyle laik ve individualist bir anlam kazanmıştır. Ayrıca, bu laik ve «kişi» temeline dayanan mahiyeti ile, sadece, iktidarı sınırlayıcı niteliği ile yetinmemeğe başlamış; «kişinin inşası»nda topluma ve onun devletine olumlu icraların yüklenmesini de ifade etmek üzere, hürriyeti, iktidarı aktif bir hâle sokucu bir anlam

ile de doldurmağa başlamıştır. Öyle ki, hürriyetin, bu «iktidarı aktif hâle sokucu anlamı» ilerde gelişecek; hürriyet - iktidar münasebetlerini, bir aktif münasebet haline sokacaktır. Nitekim, hürriyet - iktidar münasebetlerinin, iktidarı aktif bir mahiyet içine sokması akımı, hürriyet telâkkisinin aynı zamanda sosyal bir muhteva ile dolmağa başladığı bu Fransız İhtilâli çağında belirmeğe başlamıştır, denebilir.

*

* *

Tarihin bu devresinde hürriyet kavramının kazandığı bu «sınırlayıcı mahiyet» XIX uncu yüzyıldan itibaren, Osmanlı ülkesine sirayet etmeğe başlamıştır.

Batıda hak ve hürriyet telâkkisi; bir yandan gelişen iktisadî hayatın istilzamlarını ifade etmek için, öte yandan da, kişi muhtariyeti prensibinin istilzamlarını ifade etmek için formüle ettiği bazı dokunulmazlıklar ile iktidarı tayin ve tahdit eder, hattâ, gayelendirirken Doğu'nun Osmanlı bölgesinde, buna benzer bir oluştan uzak kalınmıştır. Binaenaleyh, hürriyet telâkkisi de, Batıya nazaran daha uzun süre, pasif anlamı içinde hapis kalmıştır. Ancak XIX uncu yüzyıldan itibaren ki, ve ancak Batının laik ve individualist fikirlerinin yavaş - yavaş sirayetiyledir ki, bu pasif hürriyet telâkkisi bırakılmağa başlanmıştır. Bundan sonradır ki Osmanlı ülkesi de, sınırlayıcı bir hürriyet anlayışına doğru gitmiştir.

Bütün bu uzun süre içinde, Osmanlı ülkesi, Katolik doktrinin ve tabiî hukuk doktrininin «sınırlı iktidar telâkkisi» ne; Fransız İhtilâlinin laik ve ferdiyeci tezinin, bu «sınırlı iktidarın'da kişi hak ve hürriyetleri'nin korunmasında ve gerçekleşmesinde olumlu rolü telâkkisi» ne ulaşamamıştır. Çünkü; Osmanlı toplumunda, hürriyet-iktidar münasebetlerini «hürriyet ile sınırlı iktidar» olayı haline getiren iktisadî ve fikrî oluş meydana gelmemiştir.

Gerçekten, Osmanlı ülkesinde, önce, Batıdakine benzer veya paralel bir iktisadî oluş meydana gelmemiştir: Osmanlılarda, ticaret yollarının ve araçlarının gelişmesi ile vâki olan ticarî hayat gelişmesi mekanikleşme ve şehirleşme ile vâki olan ticarî hayat gelişmesi mekanikleşme ve şehirleşme ile vâki olan sınaî hayat gelişmesi olmamıştır. Binaenaleyh, Osmanlılarda, ticaret ve sanayi hayatının modern anlamda teşkilâtlanması vâki olamamıştır ve binaenaleyh, teşkilâtlanan ve daha fazla gelişmek için merkezî

idarenin müdahalelerinden kurtulmak isteyen ticaret ve sanayî hayatının, merkezî idareden iktisadî serbestlikler anlamında bir hak ve hürriyet talebi de vaki olmamıştır.

Sonra, gene Osmanlı ülkesinde uygulanan ve insan ihtiyarını ve iradesini, ancak Tanrı Kelâmı olan Kur'an çerçevesi içinde kullanmağı mümkün kılan nomokrasi idaresi, onun dayandığı islamî âmme hukuku, merkezi iktidara bir mutlakiyet tanımıştı. Bu mutlakiyet sonunda, kişi muhtariyeti prensibini getiren fikir akımlarının sızlamasına engel olmuştur; kişi muhtariyeti prensibine varacak olan bir fikrî oluşa imkân vermemiştir.

İşte, bütün bu sebeplerle de, Osmanlılar, Batı'ya nazaran daha uzun süre, «sınırlı iktidar telâkkisi» ne, bu «sınırlı iktidarın da 'kişi hak ve hürriyetleri' nin gerçekleşmesinde olumlu rolü telâkkisi» ne kavuşamamışlardır. Bu suretle, mutlak sultanî iktidara karşı bir ağırlık ve denge noktası mevcut olamamıştır.

Fakat, 1786 ve 1789 İhtilâllerinin sokamadığı liberal düşünceleri, 1830 Fransız İhtilâlî ile 1832 İngiliz İslâhat hareketi, Osmanlı ülkesine nüfuz ettirebilmiştir: Gerçekten 1839 tarihli Tanzimat Fermanı, Sultanın ülkesine, ilk defadır ki Batılı liberal düşünceleri getirmiştir. Bu Ferman, basit hükümleri içinde laik ve ferdiyetçi bir hürriyet telâkkisini ihtiva etmektedir. Şeriatın verdiklerinden başkasını ve fazlasını getiren bu Ferman, ihtiva ettiği hak ve hürriyetleri, Sultanın mutlakiyetine karşı bir ağırlık noktası halinde inşa etmiştir; Sultanı, onun iktidarını kullananları, bu hak ve hürriyetlerle bağlamıştır. Bu suretle Osmanlı ülkesinde de, pasif hürriyet telâkkisinden çıkılmış, sınırlayıcı hürriyet telâkkisine ulaşılmıştır. Vakıa, ortada mücerret bir hürriyet teorisi yoktur. Beşerî varlığı, dinî anlayış tarzının, islamî hukuk formüllerinin ötesinde açıklayan ve ifade eden bir felsefî görüş ihtiyacı duyulmamaktadır.

— Çünkü Fransız İhtilâlinin âlemşümûl etkisine rağmen XVIII yüzyıl filozoflarının, antik dünyaya kadar uzanan süre içinde hürriyet problemini işlemiş Batılı düşünürlerin etkileri henüz gelişmemiştir. Fakat, beşerî varlığa, devlet mutlakiyetinin dahi riayet etmesi gereken bazı hürriyetler tanınmaktadır. Kısa bir zaman içinde, Şinasi ve sonra Namık Kemâl, Batılı filozofların fikirlerini getirmeğe ve Osmanlı toplumunu da, islâmî hürriyet kavramından Batılı bir hürriyet kavramına doğru yükseltmeğe başlayacaklardır. Vakıa, bu, pek açık ve saçık olarak vâki olmamıştır. Osmanlı aydınları «hürriyet» kavramı ile temas etmişlerse de bir ferdî hak-

lar doktrinini adapte veya inşa edememişlerdir. Ama, buna rağmen, XIX uncu yüzyılın ortalarından itibaren, «insanın dünyadaki rasyonel mevkii», «şariat ve hükümdar müsaadeleri ötesinde bir hürriyet alanının varlığı» «beşerî kişiliğe has hakların iktidarı bağlanması» gibi telâkkiler, Osman entelliensiyasınınca anlaşılır ve istenir olmağa başlamıştır. Sonuç olarak şunu söylememiz mümkündür: Hürriyet; Batı Dünyasında, Katolik doktrinden, tabiî haklar doktrininden, ihtilâlin ferdiyetçi görüşünden geçerek, iktidar ile, onu sınırlayıcı bir münasebet kurmuştur. Osmanlılarda da; 1830 ve 1832 lerden mülhem olarak, Halife - Sultan Mutlakiyetini sınırlayan bir âmil olmuştur.

III — İktidarı Aktif Yapan Hürriyet Telâkkisi; Hürriyet - İktidar Münasebetlerinin İktidarı Aktif Hâle Sokan Safhası :

Tarihin yeni ve hattâ pek de iyice şekillenmemiş, oluşmamış bu devresinde de, insanı ve toplumu inşaada kollektif faaliyetler safhasına gelinmiştir. Bu devrede, insanın, bir potansiyal değerler mihrakı olduğu vakıası, bütün genişliği ile sürmektedir. Hürriyetin, toplum içinde insan şahsına saygının en üstün bir tezahürü olarak anlaşılması da, bütün yaygınlığı ile sürmektedir. İnsanın, bir araç değil, bizatihî bir amaç olduğu inancı da, bütün derinliği ile sürmektedir. Şu da bir gerçek olarak kabul edilmektedir ki; toplumda, insandaki bu potansiyel değerleri bulma, keşfedip geliştirme, tahrik etme, hattâ yaratma ortamı, şartı teşkil etmektedir. Bir kelime ile, insan bir potansiyel değerler merkezidir. Toplum; içinde, bu değerlerin işletildiği ve geliştirildiği ve bu suretle insana yeni değerlerin eklendiği bir ortamdır; bir tahrik edici, bulucu, yaratıcı faaliyet çevresidir ve hattâ sebebidir. Hürriyet de, insanın kendini bulması; toplumun, ondaki değerleri geliştirmesi; bu suretle insanın ve toplumun inşa edilmesi vetiresinde insandaki değerlerin işlenmesi kudretinden ibarettir; insanın ve toplumun, düşünülebilecek bütün imkânlarla bu değerleri değerlendirme gücünden ibarettir. İnsanlar ve toplumlar arasında farklar olamayacağına göre, hürriyet, ferdî beşerî imkânlarımızı, sınırsız ve devamlı bir şekilde geliştirme toplumun da, bize sınırsız ve devamlı bir şekilde değerler katma yeteneği olmaktadır. Bu anlayış yönü ile, hürriyet, çağımızda eşitlik kavramına yaklaşmakta; hattâ onunla, -kişiler değerler arasındaki farklılıktan doğacak sonuçlar mahfuz kalmak şartıyla- aynîleşmektedir: Hürriyet; imkânlarımız ile sahip olduğumuz değerler ile, toplumun gerek bizce keşfedip geliştireceği, gerek bize ilâve edeceği değerleri geliştirme

yeteneği; e şitlik de bunların, sınırsız ve devamlı bir şekilde geliştirilmesi kaabiliyeti olmaktadır.

Bütün bu düşünceler, çağımızın mûdil şartlarından gelmektedir. Daha doğrusu, bir takım geleneksel felsefî kanaatlarımızın, çağımızın mûdil şartları içinde yeniden mütalâasından gelmektedir. Gerçekten de, çağımızın mûdil şartarı, insanın tek başına, kendi ferdî ve beşerî imkânlarını sınırsız ve devamlı bir şekilde geliştirmesine elvermemektedir. Eğer, toplum, insan mihrakındaki potansiyel değerleri bulup geliştirmese, tahrik edip, bir yaratma ameliyesine tâbi tutmazsa ve bu suretle, insana, yeni değerler katmazsa, insan şahsiyeti, insan olarak devam edebilmek için muhtaç olduğu saygıdan topyekûn yoksun kalmış olur modern toplumun mûdil şartları içinde... Modern toplumun mûdil şartları, artık birbirine yaklaşıp anlamlar kazanmış bulunan hürriyet ve eşitliğin gerçekleşmesi için, yâni insandaki değerlerin meydana çıkıp gerçekleşmesi; toplum içinde insan şahsının modern uygarlığın şartlarına lâyük seviyede itibar görebilmesi için, toplum imkânlarının, toplum yeteneğinin de harekete geçmesini gerektiriyor. Bu, artık, insanın ve toplumun inşasında, toplum faaliyetleri devresini teşkil eder.

Toplum imkânlarının toplum yeteneğinin harekete geçmesi de, gene bizzat hürriyet kavramı ile ilgili bir keyfiyettir: Hürriyet, kişi ve aynı zamanda toplum kanaliyle, insandaki değerlerin değerlendirilmesi gücü idi. O halde, hürriyet, gerçekleşebilmek için yâni, insandaki değerlerin değerlendirilmesi ve gerçekleşebilmesi için insana ve topluma imkânlar açma gücü haline giriyor. İşte, hürriyet, böyle bir hâle girince, toplum imkânları mekanizmasından ibaret olan iktidarı etkileyen, yâni onu, kendisini-hürriyeti-gerçekleştirmek için faaliyete sevk eden dinamik bir kuvvet oluyor. Bu noktadan ibaren de, hürriyetin iktidarı ütici, aktif bir hâle sokucu telâkkisi başlıyor: Hürriyet-iktidar münasebetlerinin, iktidarı, aktif hâle sokan safhası başlıyor.

Kanaatımızca, bu safha, Batı'da sosyal ve ekonomik haklar telâkkisinin gelişmesi ile ve artık Doğulu Osmanlılarda değil, Batı ailesi içindeki Türklerde de, Atatürk'ün koyduğu halk ve kişi muhtariyeti prensibinin yerleşmesi ile paralel olarak gerçekleşmesi yoluna girmiştir. Şöyle ki :

a — Batıda Sosyal Hak Kavramının Gelişmesi Sonucu. İktidarı da Aktif Hâle Sokan Hürriyet Anlayışının Yerleşmesi : Hıristiyanî doktrin, tabiî hukuk telâkkisi, ihtilâlin tezi, hep, ferdiyetçi bir

hürriyet doktrini inşa etmişlerdir. Şu anlamda ki; hürriyet «kişi» ye tanınmış olan «yapmak» veya «imtina etmek» melekесidir. «Kişi», kendi ferdî faaliyetini teşkil ve ifade etmek üzere, «yapmak» veya «imtina etmek» haklarını haizdir. Devletin de, kişinin bu yapmak veya imtina etmek hakkını tanıyıp ona riayetten başka yapacağı bir iş yoktur.

Bir başka deyimle, hürriyet «kişi» unsuru üzerine dayanır. Kişi de soyut bir varlık olarak ele alınır; aile, meslek, dinî kategoriler içindeki varlığı ile mütalâa edilmez. Devletin görevi, bu kategoriler sözkonusu edilmeden soyut kişiye riayetten ibarettir. Devletin, bu soyut kişiye müdahalesi alanı ne kadar daralırsa, hürriyet o kadar gerçekleşmiş olur. Çünkü, kişi devlet müdahalesi dışında kalan alanda, «yapmak» veya «imtina etmek» melekelerini kullanarak bu hürriyeti uygulamış olur.

Fakat, çok geçmeden anlaşılmıştır ki, kişi, toplum içinde, sırf kendi yapma veya imtina etme güçleri ile kaldığı zaman, hürriyet, ancak, nazarî olarak mevcuttur. Eğer hürriyet, aslında bir gelişme ve korunmadan ibaret ise, bu, gerçekleşmemektedir. Gelişme ve korunma hususunda, kişinin yapma veya imtina etme güçlerini aşip tamamlayarak, kişiyi, toplumda ihate etmiş olan türlü kategorilerce yapılacak sosyal ve iktisadî alanda kollektif faaliyetlere ve devlet faaliyetlerine de ihtiyaç vardır.

Böylece, kişiyi ihate eden türlü sosyal kategoriler ve nihayet en büyük sosyal kategori halinde kişiyi çeviren devlet, kişinin sadece kendi imkânları ile kullanabildiği «yapmak» veya «imtina etmek» melekeleri ile tatmin edemediği iktisadî ve sosyal ihtiyaçlarının tatmin kadrosu haline gelmiştir. O zaman, hukuk ve ona bağlı olarak hak ve hürriyetler telâkkisi de sosyal bir mahiyet alarak, bir sosyal hak ve hürriyet kavramı yerleşmiş ve gelişmiştir. Bu; insanın, kendini bulması, idrâk etmesi; toplumun da ondaki potansiyel değerleri geliştirmesi ve bu suretle insandaki bütün değerlerin çağdaş uygarlığı ve insan şahsiyetine lâayık şekilde değerlendirilmesi için, toplumdaki bütün kategorilerin ve nihayet devlet kategorisinin- sosyal ve iktisadî alanda olumlu icralarla insanı, mensup olduğu çeşitli kategoriler içinde koruması, geliştirmesi anlayışıdır.

Böyle bir anlayış, pek açık olarak görülüyor ki, insanı kapsayan türlü sosyal ve ekonomik kategorileri ve nihayet ve bilhassa bunların en güçlüsü olan devleti, insan hak ve hürriyetlerini gerçekleştirmek için faaliyete sevk eden dinamik bir anlayış teşkil

ediyor. Bu anlayışın etkisi iledir ki, hürriyet-iktidar münasebetleri modern siyasî teori içinde, iktidarın hürriyet ideé motrice'i ile faal olduğu bir safha haline geçmiş bulunuyor.

b — Tüklerde, İktidarı Aktif Hâle Sokan Hürriyet Anlayışının, Atatürk'ün Halk ve Kişi Muhtariyeti Prensibi Yoliyle Yerleşmesi : Tanzimat, laik ve ferdiyetçi hürriyet telâkkisinin serpintilerini getirmişti. Böyle bir hürriyet telâkkisi, hürriyet-iktidar münasebetlerini de, hürriyetin iktidarı sınırladığı bir münasebet seviyesine çıkarmıştı.

Atatürk Cumhuriyeti, böyle bir telâkki içinden de geçerek, ferdiyetçi hürriyet doktrininin ve tezinin, hürriyet - eşitlik - güvenlik - mülkiyet - hürriyetlerin teminatı prensiplerini, mümkün olan geniş ölçüdeki istilzamları ile birlikte gerçekleştirmeğe uğraşmıştır.

Fakat Cumhuriyet, sosyal ve ekonomik haklar alanında da ısrar etmiştir. 1924 Anayasa rejimi içinde iken bir seri mevzuat ile sosyal anlamda bir hürriyet ve hak telâkkisini yerleştirmiştir. Bilhassa 1961 Anyasası ile de, Devletini «Sosyal Devlet» olarak inşa zorununu tesbit etmiştir. Bu suretle, Cumhuriyet, sihatli bir gelişme ile, iktidarı aktif bir hâle sokan bir hürriyet - iktidar münasebeti safhasına gelmiştir. Bu gelişmenin temel fikrini de kanaatimizce Atatürk'ün düşüncesinde arayıp bulmak mümkündür. Şöyle ki :

Atatürk'te, iç-içe iki kavram halinde, bir «halk» ve onu teşkil eden beşerî varlıklara ait bir «kişi» telâkkisi vardır: Atatürk, Birinci Dünya Savaşının Türkiye için pek güç şartları içinde, bir yeni Türk Devleti kurmanın dayanağı, «halk» da görmüştü. Bu halk, yenilgi ile sona ermiş bir savaş ve İmparatorluğun çökmesi ameliyeleri içinde perişan haldedir. Fakat o, Atatürk görüşüne göre, büyük bir «potansiyel kuvvet» dir. Onun, bu potansiyel gücünü teşkilâtlandırıp harekete geçirmek mümkün olursa, hem kendisini işgal etmiş olan istilâcı ve sömürücü kuvvetlere karşı dayanılabilir; hem de onunla, Batı uygarlığı ailesi içinde bir çağdaş toplum ve onun devleti kurulabilir. Bunun için, bu halka, bir millî ideal göstermek ve sonra da, onun yapısını, bazı sosyal ve iktisadî reformlarla geliştirmek gerekir. Bu millî ideâl ile ve toplum yapısını değiştirecek sosyal ve ekonomik reformlar yoluyla, «halk», İmparatorluğun âmme hukukunun kendisini koyduğu «tâbi», «kul» mevkiinden çıkacak; egemen bir mevkie gelecektir. Halkı meydana

getiren «kişi» de, muhtariyet sahibi, üstün bir mevkie yükselmiş olacaktır.

Atatürk, bu maksatla halkı ve onu meydana getiren kişiyi, otorite ve devlet hayatının dayanağı, siyasî iktidar faaliyetlerinin sebebi haline getiren bir telâkkiyi yapmıştır. Bunun sonucu olarak ve bu görüş ile hareket ederek, halkı, siyasal iktidarın bizzat sahibi kıldı. Bunun gerektirdiği kişi ve siyasal hakları da getirdi. Ayrıca, halkı ve onu meydana getiren kişileri, yabancı devletlerin, kapitülâsyonlara dayanarak kurdukları yarı müstemleke *istismarlarından*, Osmanlı Hanedanı ve onun aleti kapı kullarının kurduğu Saray Devleti *istismarlarından* kurtarıcı fikir olarak da «köylü, çiftçi halk, artık, malı ile, toprağı ile, canı ile *istismar* edilen, hükmedilen bir tâbi değildir; Memleketin sahibi ve bizim -yâni idare eden Devlet mekanizmasının - efendimizdir.» prensibini koydu. Bunun gerektirdiği kişi, sosyal ve ekonomik hakların kapısını da -zamanın imkânlarına ve zamanın entelijensiyasının kariha genişliğine göre- açtı. Bu, o zamana kadar «Türk-İnsan»ı bağlayan skolastik, hurafeci, gayriaklî müesseselerin; Türkiye'de bilhassa sömürücü yanı ile beliren kapitalist ekonomi sisteminin tasfiyesi; onların yerine, laik, aklî esaslara, uygun sosyal reformların ve devletçi ekonomisinin gelmesi idi. Bu suretle, hürriyet; halkı ve onu meydana getiren «insan»ı yabancı ekonomi *istismarlarına*; hanedanın ve onun kapı kullarının saray devletinin *istismarlarına*; bu saray devletinin dayanağı ve menfaati olan bazı sosyal ve iktisadî merkezlerin *istismarlarına* uğramaktan uzak tutan, muhtariyet prensipleri gibi bir anlama kavuşmuştur.

Görülüyor ki, hürriyet telâkkisi, bir yeni anlama kavuşmuştur. Bu yeni anlam; halkı ve onu meydana getiren kişiyi, kendilerini tâbi, kul sömürülen mevkiine düşüren sosyal ve ekonomik bağların kırılmasından; onların yerine bir takım sosyal ve ekonomik bünyeye ait reformların getirilmesinden gelmektedir. Bu reformlar ise, ancak «iktidar» tarafından yapılabilir ve onun tarafından yapılmıştır. O halde, Atatürk kanalıyla gelen ve halk ve kişi muhtariyeti prensibi halinde beliren hürriyet telâkkisi, bu muhtariyetlerin gerçekleşmesi için iktidarın dinamik bir merkez olmasını gerektirmiştir. Binaenaleyh artık, hürriyet - iktidar münasebetleri; hürriyetin, iktidarı sınırlaması münasebeti olmayı aşmış; hürriyetin, iktidarı dinamik bir faaliyete sevk etmesi halini almıştır.

Eğer Batı'nın liberal düşünce tarzının değer ifade eden bazı unsurlarına da sadık kalınacak ise, denebilir ki; insanı ve toplumu

inşada, muhtar kişi faaliyetleri yolu ile toplumun kollektif faaliyetleri yolu bir senteze kavuşmaktadır. Bu sentez, muhtar kişi faaliyetleri yönü ile, iktidarı sınırlarken, kollektif faaliyetleri yönü ile de, iktidarı, olumlu icralara sevk eden bir hürriyet anlayışının tatbikatına imkân vermektedir.